

Modern Kültürde Hukuk ve Ahlak

Mehmet YÜKSEL*

Giriş

Günümüzde bitmeyen davalar, suçun çeşitlenip artması, suçların çoğalması, hapisanelerin sayıca artması ve giderek dolup taşar hale gelmesi, yerel ya da küresel, ulusal veya uluslararası düzeyde terör ve şiddet hareketleri, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ve silah ticareti, organ ticareti gibi olguların yoğunlaşması, beraberinde “yasa öldü mü”, “hukuk bitti mi”, “ahlaka ne oldu” gibi yakınmaları da getiriyor. Başka bir deyişle, modern dünyamızda ulusal ve uluslararası ölçekte yapılmakta olan bunca düzenlemeye (kanunlara, tüzüklere, yönetmeliklere, sözleşmelere vb.) rağmen hukuk ve adalet konusundaki şikayetlerin, eleştirilerin artması, hukuk düzenine ve adalet örgütüne ilişkin güvensizliklerin daha yüksek sesle dile getirilmesi, “nerede bu devlet”, “nerede adalet” deyişlerinde sembolleşen yakınmalar karşısında ne söylenebileceği, bunun nasıl açıklanabileceği ve anlamlandırılabilmesi hususu önümüzde ciddi bir mesele olarak durmaktadır.

Yine modern dünyamızda “sivil itaatsizlik” olgusunun görmekte olduğu ilgi, yasal zorunlu askerli uygulamaları karşısında “vicdani ret” olgusunun belirginleşmesi gibi hususlar, “ahlak ile hukuk”, “ahlakilik ile yasallık”, “vicdan ile anayasa”, “hukuk ile adalet” arasında bugüne kadar çizilen sınırlar konusunda ciddi sorunlar bulunduğunu düşündürmekte ve bunları sorgulayıp tartışmamız gerektiğini bize yeterince göstermektedir. Bu durum karşısında, toplumsal düzeni sağlamak bakımından yazılı hukuk kurallarına, formal hu-

kuki prosedürlere ve mekanizmalara atfettiğimiz anlamı, uyuşmazlıkları ve kriminal sorunları çözmek için resmi organizasyonlara verdiğimiz önemi gözden geçirmemizi gerektirmektedir.

Yukarıda zikredilen sorunlara ilişkin bir çalışmanın yolu, söz konusu meselelerin bünyesinde olduğu modern toplum koşullarını ve modern kültürü anlamak ve kavramaktan geçiyor denebilir. Bu çalışmanın amacı, modern kültür çerçevesinde oluşan hukuk-ahlak ilişkisini irdelemeye ve anlamaya katkıda bulunmaktadır.

Modern kültürde, ahlak ve hukuk ilişkisini yeterli ve sağlıklı bir şekilde irdeleyip tartışmak, öncelikle ahlak ve hukuk kavramlarını incelemeyi ve bu çalışmada söz konusu kavramların hangi kapsam ve içerikte kullanılacağını belirtmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmada “ahlak” ve “hukuk”tan söz edildiğinde bu terimler, bir öğretiyi, bir sistemi ya da düzeni anlatmak üzere değil; insan ilişkileri ve etkileşimleriyle yaratılan ve bu ilişki ve etkileşimlere yön veren, bunları düzenleyen değerler, normlar ve yaptırımlar bütününi ifade eder anlam ve kapsamda kullanılacaklardır. Buna göre, “ahlak”tan söz edildiğinde, sistematik bir ilkeler topluluğu ve normatif bir kurallar bütünü olarak “ahlaki öğreti” anlamında değil; toplumsal ve tarihsel bir fenomene, fiilen yaşanan bir oluşuma gönderme anlamında kullanılacaktır. Aynı şekilde “hukuk” da, insan ilişkilerine ve davranışları-

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi.

na yön veren, belli bir tarihsel sosyo-kültürel ortamda vücut bulan, nispeten zorlayıcı yaptırımlara sahip örgütlü güçlerce uygulamaya geçirilen değerler ve normlar bütününe işaret edecektir. Kısacası ahlak ve hukuk, tarihsel ve toplumsal bağlamından soyutlanmadan yaşayan olgular olarak ele alınacaktır. Ahlak felsefesi ve hukuk felsefesi kapsamında geliştirilmiş ahlaki ve hukuki öğretiler, çalışmamızın çerçevesi dışında bırakılacaktır.

Ahlak ve hukuk, benzer ve farklı özelliklere sahip toplumsal olgulardır. Gerek ahlak kuralları gerekse hukuk kuralları toplumsal bir ortamda doğup gelişirler, yere ve zamana göre de değişirler. Birer değerler ve normlar bütünü olarak toplumsal düzenin sağlanmasında işlevsel öneme sahiptirler. Bu nitelikleri ile toplumsal yaşama, insan ilişkilerine ve davranışlarına yön verirler. Toplumsal ilişkilere ve etkileşimlere yön veren, çerçeve oluşturan ahlak ve hukuk kuralları, aynı zamanda bu toplumsal ilişkiler ve etkileşim bağlamlarında üretilir ve dönüştürülür.

Ahlak, bir kişinin, bir grubun, bir halkın, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür çevresinin vb. belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan ahlak (moral), her yanda yaşamımızın içindedir; o tarihsel olarak kişisel ve grupsal/toplumsal düzeyde yaşanan bir şeydir; ona her tarihsel dönemde, her insan topluluğunda mutlaka rastlarız (Özlem, 2010:23).

Ahlak kuralları, kişiler üstü ya da gruplar üstü soyut bir bütüne gönderme yapmaz; ahlak kuralları, insan grupları ve topluluklarının ortak yaşam sürecinde yaratmış oldukları değerler, normlar bütünü oldukları kadar, aynı zamanda bireysel iradelerin, seçim ve tercihlerin de yaratımında, gelişimlerinde ve değişimlerinde rol oynadığı oluşumlardır.

Levinas'a göre, ahlakın asal sahnesi, "yüz yüze gelme", "öteki'yle bir yüz" olarak muazzam bir karşılaşma alanıdır. Başka bir deyişle, Levinas'ta ahlak, "öteki için var olma" anlamına gelir(Bauman, 2005: 216). Bauman'a göre, insanlar ahlaki bakımdan özünde "iyi" olmadıkları gibi "kötü"de değildirler. Aslında insanlar ahlaki olarak müphemdirler. Yani, ahlakın esas harekete geçiricisi "müphemlik"tir. Ahlak, kodlara ya da kurallara, akıl ya da bilgiye, tez ya da kanaate ihtiyaç duymaz. Ahlaki fenomenler, doğaları gereği "gayri rasyonel"dir. Başka bir deyişle ahlaki fenomenler, düzenli, tekrara dayalı, monoton ve öngörebilir bir niteliğe sahip değildir. Bu niteliğinden dolayı da herhangi bir "etik kod" tarafından kapsamamaz. Ahlak, ahlaki benliğin ya da öznenin özerk sorumluluğunun yerine; dışarıdan, belli bir iktidar odağından dayatılan etik kurallara sığdırılmaz ve bu bağlamda evrenselleştirilemez. Ahlaki sorumluluk, yani "öteki"nin yanında olmak veya "öteki" için olmak bir toplumsal sonuç değil, benliğin bir başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla insani iletişim ve etkileşim çerçevesinde "ötekine karşı sorumluluk" bağlamında gelişen "ahlaki sorumluluk"un hiçbir nedeni, başlangıç noktası ve belirleyici etkeni yoktur (Baumann, 1998: 20-26; Bauman, 2005: 216).

Ahlak, tek bir kişinin uygun davranış normları ve kurallarıyla pratik ilişkisi olarak betimlenebilir (Heller, 2006). Ahlak, insanın düşünce, duygu ve eylemlerinin "doğru" ve "yanlış" arasındaki ayrımla ilişkili yani olarak düşünülebilir (Baumann, 1998: 13). Bundan hareketle ahlakın, sadece davranışlarımızı, eylemlerimizi ve ilişkilerimizi ilgilendiren bir olgu olmadığını, aynı zamanda düşünce ve duygu dünyamızla da yakından ilintili olduğunu ifade edebiliriz. Adaletin ve ahlakın, birer akli evrensel soyut ilkeler değil de bir duygu meselesi olduğunu düşünen Solomon'a göre, bizdeki adalet duygusu en genel bi-

çimle “ilgi” ile başlar; kendimize ve dünyadaki yerimize, sevdiğimiz veya yakınlık duyduğumuz kişilere, dünyanın gidişatına ve dünyadaki algı yeteneğine sahip canlıların kaderine gösterdiğimiz ilgiyle. Yani ilgi olmadan adalet de olamaz. Neredeyse tüm duyguları, ahlaki alanın dışında bırakan anlayışın simgesi konumundaki Kant’ın yaklaşımına karşı çıkan Solomon, bu gelecekte adalet ve ahlakın sadece “pratik akıl” ile ilgili bir mesele olarak görüldüğünü, kişisel, özel, akıl dışı olarak nitelenen duyguların ahlak dışına atıldığını belirtir ve bu yaklaşımda “iyi ve adil insan”ın gerçekte doğru kurallara bakıp bunları belli olaylara uygulayan bir tür özel bürokrata dönüştüğünü söyler. Böyle bir anlayışta, “çünkü ona acıdım” biçimindeki doğal yanıtı yer yoktur. Aksine bu tür bir tutum, “ahlak bürokratının işini yapmadığının göstergesi olarak değerlendirilir” der (2004: 242-244). Bauman’a göre de “etik yasa” koymaya dayalı ahlakın öne çıkarılması, ahlaki sorumluluğu değil daha güçlü olana itaati ve kurala uyma işgüzarlığını besler. Bu bakış, bireyleri, birer ahlaki özne olarak, özerk sorumluluğu bulunan bir kimse olarak görmez. Halbuki, toplumsal değer ve norm üretiminin temelinde etkileşim halindeki insanlar vardır. Söz konusu yaklaşım, ahlaki öznelere, davranışlarını seçme sorumluluğu ile değil, kurala uymalarıyla, otoriteye bağlanmalarıyla tanımlar (2000: 158-159).

Ahlak, ancak bireysel özerkliğin varlığı halinde mümkün olabilir. Bu, toplumda mevcut soyut normlar, değerler ve fikirlerin insan ilişkilerine, tercihlerine ve davranışlarına hiçbir şekilde yön vermediği anlamına gelmez. Kişi, mevcut normları ve kuralları, başka insanların savunduğu, benimsediği normları ve kuralları değiştirebilir, sorgulayabilir. Kişi bunu genellikle başkalarıyla birlikte, diyalog, tartışma ve karşılıklı destek yoluyla, karşıt görüşler ve karşılıklı olarak kendini açıklama atmosferinde geçerli ya da geçersiz kılma sürecine girer. Ahlâk, zihinsel edimler ya da konuşma edimlerinden ziyade eylemlerde ortaya çıkar ve nosyonuna kavuşur. Kısacası ahlak, ahlaki anlamı olan her eylemde oluşturulan, korunan, genişletilen ve savunulan ahlaki özerklikten başka bir şey değildir (Heller, 2006: 84).

Toplumsal Yaşam, Ahlak ve Hukuk

Her çağın toplumsal koşulları, kendilerine denk düşen bir hukuk ve ahlak formunu da meydana getirir; feodal hukuk, kapitalist hukuk, geleneksel hukuk, modern hukuk gibi. Çünkü insan davranışları ve ilişkileri, bir boşlukta veya bir sıfır başlangıç noktasından hareketle oluşmaz. İnsanlar, doğdukları andan itibaren kendi arzu ve isteklerinin dışında bir yapıyla, bir kültürle yüz yüze gelirler. Bundan sonraki gelişme, davranış-yapı, ilişki-etkileşim-kültürel ortam bağlantısıyla şekillenerek devam eder. Yani bireyler, bireysel tercihlerini, davranışlarını ve kararlarını böylesi bir oluşum ve yeniden oluşum çerçevesinde belirlerler. Aynı şekilde insani iletişim, ilişki ve etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkan hukuki ve ahlaki değerler ve normlar da mevcut yapı ve kültürün içinde bir kez yaratıldıktan sonra varlıklarını sürdürürler. Bunlar, bir yandan insan ilişkisi ve etkileşiminin ürünü olarak şekillenirken diğer yandan insan ilişkisi ve etkileşiminin ortamını ve çerçevesini oluştururlar. Başka bir deyişle, bir yönüyle toplumsal ortam ve kültür tarafından şekillenirken diğer yönüyle toplumsal ve kültürel yapıyı şekillendirirler. Aynı toplum içinde zaman içinde değişirken ve değiştirilirlerken, zaman içinde de farklı özellikler kazanırlar. Tıpkı, geleneksel toplum-modern toplum, ya da topluluk-toplum soyutlamalarında görüleceği üzere. Örneğin, Durkheim’in yaptığı ikili sınıflandırma çerçevesinde “mekanik dayanışma” tipinin egemen olduğu geleneksel toplum yapısı ile “organik daya-

nışma” tipinin egemen olduğu, işbölümü, uzmanlaşma ve farklılaşmanın arttığı modern toplum yapısı ayırımına tekabül eden cezalandırıcı/bastırıcı – onarıcı/tazmin edici hukuk ayırımında olduğu gibi.

Benzer bir durumu “topluluk”, “toplum” tipteştirmesinde de görebiliriz. Topluluk, üyeleri arasında somut bağlar ve dayanışma bulunan bir kolektif bütünü ifade ederken; toplum, geniş, farklılaşmış ve karmaşık bir bütünü, üyeleri arasındaki ilişkilerin doğal tarzda, iletişimsel nitelikte olmadığı bir yapıyı anlatır. Bir topluluk, üyelerinin her birinin tüm diğer üyelerle ortaklaşa sahip olduklarını düşündükleri veya kabul ettikleri bir şeye dayanır. Bu, ortaklaşa saptanmış bir amaç olabileceği gibi, dilleri, kültürleri, ülkeleri de olabilir. Topluluk mensupları arasındaki bağlar, hukuki, kurumsallaşmış, biçimselleşmiş, kurumsal olarak güvenceye, sözleşmeye bağlanmış ilişkiler değildir. İnsanlar, toplum hayatına ise diğerleriyle kökensel ya da işbirliğine dayalı ortak bir yaşama sahip somut varlıklar olarak değil; kurumsallaşmış, hukuki olarak formelleştirilmiş ve politik olarak bir devlet tarafından güvenceye bağlanan haklarla ve belirlenmiş ödevlerle soyut bir kişi ve “yurttaş” kimliğine sahip varlıklar olarak katılırlar (Gorz, 2001: 160-161). “Topluluk”tan “toplum”a geçişle birlikte, üyelerinin toplumsal yaşama sevgileriyle, coşkularıyla, duygularıyla, akıllarıyla katıldıkları somut insani yaşamın yerini; duygusal, sezgisel yönlerinden soyutlanmış daha ziyade soyut, yazılı, formel hukuk kural ve kurumlarının öne çıktığı bir yaşam biçimi almaya başlar. Bundan böyle toplumsal bütünlükler ve kurumlar, sanki bireyin dışında veya üstündeymiş gibi, bir nesnel varlık olarak görülmeğe başlanır. Bu andan itibaren toplumsal sistemde ahlak-hukuk, ahlakilik-yasallık ayırımı belirgin hale gelir. Hiç kuşkusuz, yaşamın özel-kamusal olarak ayrılmadığı bir “topluluk”taki ahlak ve hukuk anlayı-

şı, toplumsal yaşamın özel-kamusal olarak ayrıldığı bir “toplum”daki hukuk ve ahlak anlayışından farklı olacaktır. Daha önce birbirini tanımayan daha fazla nüfusun bir araya geldiği, nüfus yoğunluğunun, işbölümü, uzmanlaşma, farklılaşma ve karmaşıklaşmanın arttığı modern toplum yapısında, ahlak ve hukuk ilişkisi, bunun sosyal hayatındaki yeri ve önemi, geleneksel topluluk yapılarındakinden farklı olacaktır.

Modern toplum koşullarında birey ve grup kimliğinin doğası da değişiyor. Geleneksel toplumdaki bağlanma noktalarını ve hiyerarşik bağlarını yitiren bireyler, daha fazla bireycilik ve bireysel tercih çerçevesinde kişisel doyumlarını ve kendilerini gerçekleştirmelerini ön plana alan bir kültürün oluşumuna katkıda bulunuyorlar. Böyle bir kültürel ortamı şekillendiren ve bu ortamdan etkilenen bireylerin ilişkilerini ve davranışlarını düzenlemek üzere insan eliyle biçimlenmiş yazılı hukuk kuralları ile formel mekanizmalar ve resmi yapılar öne çıkıyor. İnsan, “yurttaş” olarak kodlanan soyut birey anlayışı bakımından eşitlik ilkesi temelinde haklar ve ödevlerle kuşatılan bir varlık haline geliyor. Bu gelişmeyi aşağıdaki alıntı, özlü bir şekilde dile getirmektedir:

... Kitle toplumunun ortaya çıkmasıyla toplumsal alan, yüzlerce yıllık gelişiminin ardından nihayet belli bir toplumun bütün fertlerini eşitler olarak ve eşit bir güçle kucakladığı ve denetimi altına aldığı bir noktaya ulaşmıştır. Toplum, her koşul altında eşitlenir; modern dünyada eşitliğin zaferi, toplumun kamu alanını fethettiği ve ayırım ile farkın bireyin özel meselesi durumuna geldiği gerçeğinin siyasi ve yasal olarak tescilinden başka bir şey değildir (Arendt, 2000: 81).

Modern Kültür, Hukuk ve Ahlak

Kültürü, birbirleriyle uyumlu ve birbirlerini tamamlayan normların oluşturduğu bir sistem olarak kavramlaştırmak,

halen sosyal teoriye hakim olan görüştür denebilir. Bu görüşü kuramsallaştıran Parsons, kültürü özü itibarıyla “işlevsel” olan, örüntüleri koruyan, gerilimleri idare eden, toplumun sürekliliğini sağlayan, örüntülerin içinde ortaya çıktıkları, tekrarlandıkları ve düzenlilik özelliklerini sergiledikleri bir yapı olarak görür. Oysa bugün kültürden söz ettiğimizde, kendi içine kapalı, kendine yeterli, tutarlı ve uyumlu bir bütünden değil; içinde eşgüdümlememiş sayısız kombinasyon ve permütasyonun yer alabildiği, çeşitli olasılıkları barındıran bir imgeyi resmederiz. Verimlilik, coşkunluk, taşkınlık gibi değerler ve duygular da günümüzde kültürün bileşenleri olarak görülür (Bauman, 2000: 160).

Modern kültür, mevcut toplumsal bütünlükten veya yapılardan bağımsız olarak sadece iletişim ve etkileşim halindeki insanlar tarafından yaratılan değerlere, normlara ve müesseselere gönderme yapmaz; aynı zamanda içinde “toplum”, “devlet”, “kurumlar” gibi bütünlüklerin de rol oynadığı bir çerçeve içindeki oluşumu ifade eder. İnsanlar, bir grup veya topluluk oluşturduklarında, yani bir bütünlüğün parçası haline geldiklerinde “öteki ile yüz yüze gelme”, “ötekine karşı sorumluluk”, iki yanlı bir ilişki tarafı olmaktan çıkarak çok taraflı bir ilişkinin aktörleri, bir bütünlüğün parçaları haline gelirler. Böyle bir durumda insanlar, bütünden kaynaklanan standartlarla, değerlerle, normlarla yüz yüze gelirler. Burada ikili ilişkinin (ben-öteki) kapsamını aşan, içeriğini değiştiren yeni bir oluşum söz konusudur. Böyle yapılar içinde bireyler, artık tek bireyleri, bireysel ilişkileri aşan yasalar, normlar, standartlar çerçevesinde düşünmeye, tutum ve davranışlarını temellendirmeye başlarlar. Bunun, ötekine karşı ahlaki duyarlılık ve sorumluluk duygusu geliştirmeyi zayıflatan bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, modern toplum koşullarında modern hukuk kodlarının gerekliliğine ve

nesnelliliğine yapılan vurgunun ahlaki sorumluluklar ve duyarlılıklar üzerinde negatif bir etki yaratabileceği ileri sürülebilir. Modern kültür, bünyesinde çelişkileri, çatışmaları, uyumsuz öğeleri de barındıran bir kültürdür. Bu, bilimsel kuralları, prosedürleri, ortak kurumları ve pratikleri temsil eden bir ortama da işaret eder. Başka bir açıdan da modern kültür, modern devletle birlikte hiyerarşik bürokratik yapıları oluşturan ve bunlar tarafından da etkilenip şekillendirilen bir kültürel ortamı anlatır. Özetle, modernleşme süreci beraberinde yeni bir kültür anlayışını da getirmiştir. Bu anlayış çerçevesinde kültür, insanların modern dünyadaki yaşam ve eylem tarzlarıyla bu dünyayı kavrayış tarzlarını ve kültürünü yaratan bir durum olarak görülür. Kısacası kültür, sadece insan eseri, yeniden yapılabilir, insan eliyle yaratılmış, birtakım amaçlara ve standartlara göre insan tarafından değiştirilmesi mümkün bir olgu olarak değerlendirilir (Markus, 1999: 30). Modern kültür, aklın kurallarına duygularda daha fazla önem veren, irrasyonele karşı rasyonele vurgulayan, verimlilik, üretkenlik, kesinlik, öngörülebilirlik, hesap edilebilirlik gibi değerleri önemseyen bir kültürdür.

Denebilir ki, modern kültür, modernlik, modern toplum, modern düzen ve modern devlet gibi kavramlarla birlikte düşünülmesi gereken bir kavram özelliğine sahiptir.

Modernlik, bilim, teknoloji, endüstriyel üretim ve şehirleşme gibi olgularla; bireycilik, sekülerleşme ve araçsal akılcılık temelinde şekillenen yeni yaşam tarzlarıyla; yabancılaşma, anlamsızlık ve toplumsal çözümlenme hissi gibi sıkıntılarla karakterize bir oluşumu ifade etmek üzere kullanılan bir kavram konumundadır (Taylor, 2006: 11).

Modern toplum, bir anlamda, statüden sözleşmeye, geleneksel statü ve bu statüye bağlı hak ve görevlerden formel-hukuksal hak ve görev düzenlemelerine geçilen, kişilerin birbirlerini artık “size dava açacağım”

diye tehdit ettikleri bir hukuk toplumdur. Modern toplumda geleneksel geniş ailenin, örgütlü dinsel kurumların, yaşama mekanı olarak mahallenin yerini çekirdek aile, özel yaşam alanı, bireysel dinsel tercihler veya bireyselleşen din olgusu almaktadır. Modern topluma hayat veren modernleşme süreci, bir yapısal farklılaşma ve kültürel genelleşme hareketini ifade eder. Toplumsal-yapısal düzlemde modernleşme, sektörlerin giderek artan ölçülerde bir uzmanlaşmasını temsil ederken; kültürel-kurumsal düzlemde değer, norm ve anlamların artan ölçüde genelleşme ve soyutlanma sürecini anlatır. Bu yönüyle modernleşme, işlevsel akılcılaşmaya doğru giden bir süreci, özsel akılcılaşmanın işlevsel akıllaşmanın gölgesinde kaldığı, işbölümü, uzmanlaşma, farklılaşma ve profesyonelleşmenin geliştiği bir akışa göndermede bulunur (Zijderveld, 2007: 218-222). Modern toplum, aile, eğitim, siyaset, din, ekonomi gibi alanların birbirinden ayrıştığı, modern devletin etkin bir varlık haline geldiği, toplumsal yaşamın hukuk kuralları, mekanizmaları ve müesseseleriyle donatıldığı bir toplumdur.

Modern düzen fikri, toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı olarak birbirlerine saygı göstermeleri, hizmet vermeleri ve böylece birbirlerini tamamlamaları esasına dayanır. Bu anlayış çerçevesinde modern düzen, soyut birey/vatandaş ilişkisi bağlamında oluşan, öğeleri birbirleriyle tutarlı yekpare bir bütünü ifade eder(Taylor, 2006: 21-22). Böylesi bir kavrayışta; bireyin kuşku duyulmayan önceliği, bireysel tercihlerin ve hakların ağırlıklı yeri, doğal haklar kuramı temelinde gelişen bir ahlak anlayışı ve modern ahlak düzeni fikri söz konusudur. Bu ahlak anlayışında, hukuki görüşler bağlamında oluşan insan hak ve özgürlükleri önemli bir yer tutmaya başlar ve “hukuki” olan giderek “ahlaki” olanı öncelemeye başlar.

Modern toplum yaşamında işbölümü, uzmanlaşma ve farklılaşma arttıkça, top-

lumsal düzeni sağlama ve toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirme işlevi bulunan değer, norm ve anlamlar, bundan böyle bu işlevlerini, ancak genelleşmeleri ve esnekleşmeleri halinde yerine getirebilirler. Bu ise, ilgili değerlerin, normların ve anlamların somut, belirgin, özgül olmaktan ziyade giderek soyut, belirsiz ve genel bir nitelik kazanma yönünde evrimleşmeleri anlamına gelir. Bu, aynı zamanda toplumsal yapı karmaşıklaştıkça sosyal dayanışmanın da daha genel, soyut ve belirsiz bir hale gelmesi anlamına gelir. Böylesine gelişen kültürel genelleşme sürecinde değerler ve normlar, asli toplumsal bağlarından koparak bunların dışında bir geçerlilik ve işlerlik kazanırlar, zamanla bir tür ahlaki enflyasyona maruz kalarak yavaş yavaş zorunluluk ifade eden niteliklerini yitirerek bağlayıcı olmaktan çıkarlar (Zijderveld, 2007: 226-230).

Toplumsal dayanışma, bütünleşme ve düzen sağlama işlevleri zayıflayan değer, norm ve anlamların bıraktığı boşluğu doldurmak üzere modern toplumlar, resmi organizasyonlara (modern devlet, modern kurumlar), formel, yazılı soyut, genel kurallara(modern hukuk), yaptırımları uygulayacak örgütsel mekanizmalara(polis, jandarma, mahkeme, icra dairesi, cezaevi vb.) hayat verirler.

Modern gelişmelerle birlikte, insanların hayatının parçalı hale gelmeye başlaması, işlevlerin ve amaçların farklılaşması, birleştirici bir dünya görüşüne olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak modern yasa koyucular ve modern düşünürler, insan ve toplum hayatındaki boşlukların bir dizi rasyonel kuralla, birleştirici ve kapsayıcı bir ahlaki kurallar bütünüyle doldurulacağını düşünmüşler ve mümkün olduğu kadar şeffaf, müphemliğe, belirsizliğe yer vermeyen bir ortamın oluşumuna katkıda bulunmak istemişlerdir(Bauman, 1998: 15). Ancak bu çabalar, toplumsal yaşamın dinamikliği, esnekliği, değişkenliği karşı-

sında başarılı olamamıştır. İnsanın bireysel ve toplumsal yaşamının, bazı otoritelere veya kurumlarca vazedilen hukuki ve ahlaki kodlarla düzenlenemeyeceği zaman içinde anlaşılmalıya başlamıştır. Çünkü, her kodlama faaliyeti, beraberinde statik, istikrarlı, nispeten değişmeyen bir ortamın varlığını da gerektirir. Oysa insani iletişim ve etkileşimin dinamizmi ve devingenliği, öngörülen kodlara, modellere ve kalıplara sığmaz.

Simmel, modern hayatın simgesi olarak özellikle “metropol”u merkeze alarak metropol hayatı üzerinde odaklaşır. Simmel’e göre, metropollerde yaşanan hayat, kasaba hayatına göre insandan daha farklı bir bilinçlilik talep eder. Metropol koşullarındaki insanın sınırları üzerindeki uyarıcıların yoğunluğu, iç-dış uyarıcıların hızlı, kesintisiz değişimi, insanı duygusalardan ziyade daha bilinçli, daha zihinsel bir duruş göstermeye zorlar. Zaten modern hayatın en derin sorunları, ezici toplumsal güçler, tarihsel miras, dışsal kültür ve hayat tekniği karşısında, bireyin varoluşunun özerkliğini ve bireyselliğini koruma talebinden kaynaklanır (2004: 85-86). Metropol hayat koşullarında bir yandan değişiklik, kesinlik, düzenlilik, genellik, soyutluk gibi değerler öne çıkarken; diğer yandan “kişisel öznelğe” yapılan vurgu artmaya başlar. Metropolde özgü bıkınlığın, farklılıklara karşı kayıtsızlığın yanında somut bireye onun haklarına ve özgürlüklerine, kişilik, kimlik ve kültür taleplerine yapılan vurgu da artar. Kalabalık arasında kaybolmaya karşı, kimlik talepleri ve bunlarla bağlantılı hak ve özgürlük talepleri de yoğunlaşır. Bir anlamda modern toplumsal yaşamın örgütlü, gayri şahsi, formel yapılarına ve kurallarına karşı yeni ahlaki duyarlılıklar ve sorumluluklar temelinde gelişen yeni talepler söz konusu olur. Formel, resmi örgütlü kural ve yapıların insan yaşantısının dinamizmini, devingenliğini, değişkenliğini bir ölçüde de olsa sınırlama ya da çerçevelemesi söz konusudur.

Medeni kanunların ve anayasaların, sanat eserleri, din, bilim, teknoloji gibi hayatın kesintisiz akışını ve yaratıcı dinamizmini içlerine alarak hayata form, içerik, ufuk ve düzen kazandıran kültürel ürünler olduğunu belirten Simmel, hayata ifade ve gerçekleştirme formları sunan bu eserlerin bir kez ortaya çıktıktan sonra kendilerine özgü sabit bir forma sahip hale geldiklerini ileri sürer. Kendilerine hayat veren tinsel ya da manevi dinamikten ayrı ve bağımsız bir varlığa sahip hale gelen bu formlar, zamanla katılışp sabitleşmeye başlarlar, hayata yabancı ve hatta düşman hale gelirler(2004: 57-58). Ancak hayat ile hayatın bu ürünleri arasındaki mücadele, gerilim ve çatışma da devam eder. Birer form halini alıp, esnekliklerini yitirerek katılışmaya başlayan hayat ürünleri ve bu arada “hukuk”, hayatın akışkanlığı, dinamikliği ve değişkenliği karşısında hayatın gerisinde kalmaya başlarlar. Toplumsal işbölümü, uzmanlaşma ve farklılaşmanın arttığı, kısa süreli, gayri şahsi, geçici ilişkilerin ön plana çıktığı, geleneksel bağların ve yapıların zayıfladığı bir toplumsal ortamda hayat bulan hukuksal değerler, ilkeler, normlar ve mekanizmalar, toplumsal yaşamın karmaşıklığını düzenlemekte, karmaşık, değişken, devingen insan ilişkisi ve davranışlarına yön vermekte yetersiz kalırlar. Böyle bir durumda sürekli olarak genellik, soyutluk, belirlilik, kesinlik, nesnellik gibi değerleri vurgulayan modern hukuk karşısında yeni ahlaki talepler yükselir ve mevcut hukuk düzeninden yakınmalar giderek yoğunlaşır.

Modern kültür ortamındaki insan, bilgili insanlardan, yani “uzman” ya da “otorite” sayılabilecek kimselerden medet uman, onların kılavuzluğuna umut bağlayan insan haline geliyor (Bauman, 2001: 23). Bu durum, insanı “ahlaki sorumluluk”tan uzaklaştırıcı yönde bir etki yaratabiliyor. Kendisine, kendi yargılarına güvenmeyi bırakan, yanlış yapmaktan korkar hale ge-

len birey, bundan böyle yaşantısını etik ve hukuk kodlarına, uzman tavsiyelerine göre düzenlemeye çalışıyor. Bu da onun “ötekine karşı”, “öteki için” ahlaki duyarlılığını zayıflatıcı bir sonuca yol açabiliyor. Böylece yasalara, etik kodlara rehberlik atfetme, Fromm’un deyişiyle “özgürlükten kaçan” bireylere ahlaki sorumluluktan da kaçma olanağı sağlamış oluyor. Bu gelişme, aynı zamanda insanı, kendi öznelliğiyle, özerkliğiyle ve sorumluluklarıyla yüzleşmeye zorluyor. Fromm’a göre, modern kültürde insanın, bir yandan dış otoritelerden, iktidar odaklarından bağımsız hale gelmesi, diğer yandan giderek artan soyutlanmayla birlikte “bireysel önemsizlik” ve “güçsüzlük” duygusu söz konusudur. Bireyleşme süreci, diyalektik bir süreç olup bu aynı zamanda çocuğun, fiziksel, coşkusal ve zihinsel alanlarda giderek daha güçlü hale gelmesini, bu alanlar arasında bütünleşen bir yapının ortaya çıkmasını ifade eder. Böylece bir yandan özgürleşip bağımsızlaşan birey diğer yandan giderek artan “yalnızlık duygusu” ve “güvenlik endişesi” yaşar (1995: 35-45).

Modernliğin üç temel sıkıntısının “bireycilik”, “araçsal akıl” ve “siyasal katılımın azalması, özel yaşamın vurgulanması” olduğunu ifade eden Taylor, bundan böyle yaşamımızda geleneksel yapıların ve hiyerarşilerin zayıfladığı, mevcut yapıların büyüünün çözüldüğü bir durumla karşı karşıya kaldığımızı düşünür. Taylor’a göre, artık insanların kendi yaşam tarzlarını saptayabilecekleri, inançlarını, yaşama biçimlerini bilinçli olarak seçebilecekleri ileri sürülüyor ve bu çerçevede önemsenen hakların hukukun ve yargının koruması altında olduğu belirtiliyor. Belirli bir amaca ulaşmak için araçların en ekonomik olarak nasıl kullanılacağını hesaplarken baş vurduğumuz akılcılık türü olan “araçsal akıl”, başarının ölçüsü olarak “maksimum verimlilik” ve “en iyi birim maliyeti” öne çıkarıyor. Özel hayatın vurgulanması, katı-

lının düşmesi ve bireysellik, araçsal aklın siyasal yaşam üzerindeki sonuçları olarak ortaya çıkıyor ve birçok konuda “ciddi ahlaki değerlendirme” yapılmasını anlamsızlaştırıyor. Bireyciliğe, merkezileşmeye, bürokratikleşmeye, araçsal akla, devlet ve piyasa gibi yapılara vurguda bulunan modern kültür, bir yandan bireye egemen yapıları öne çıkarırken, diğer yandan bireyciliğe ve bireysel tercihler yaptırdığı vurguyla göreceli bir ahlak anlayışına da vurgu yapmış olmaktadır (1995: 9-21).

Friedman’a göre, geleneksel yapılardaki ilişkiler, güçlü bir şekilde dikeydi ve bu yapılarda yukarıdan aşağıya doğru açık bir otorite çizgisi vardı. Örneğin, geleneksel aile yapısında babanın tüm aile üzerindeki, annenin ise çocuklar üzerindeki otoritesi gibi. Oysa modern toplumda kimlik ve otorite ilişkileri çok daha “yatay”dır. Böyle bir yapıda insanlar, diğerleriyle ilişkiler kurma serbestisine daha fazla sahiptiler. Artık eski, sıkı, dikey kimliklerin ve ilişkilerin gevşediği, esnediği, daha az zorlayıcı oldukları bir dünyada yaşıyoruz. Başka bir deyişle, giderek dikey kimlikten yatay kimliğe, daha açık bir kimliğe, dikey sosyal yapıdan yatay sosyal yapıya geçiş sürecini yaşamaktayız (2002: 14-16). Eskiden toplumun kutsal zamana dayanan bir dikeyliği olduğunu ve bunun modern toplum koşullarında kaybolduğunu belirten Taylor, “modern yatay toplum ilkesi tamamen farklıdır: Her birimiz merkeze eşit uzaklıktayız, bütüne doğrudan açığız. Doğrudan erişim toplumu dediğimiz şeyin tanımımızdır bu. Hiyerarşik bir kişiselleştirilmiş bağlar düzeninden gayri şahsi eşitlikçi bir düzene, dikey bir dolaylı erişim dünyasından yatay, doğrudan erişimli toplumlara geçtik” der (2006: 156).

Modern toplum koşullarında, geçmiş geleneksel yapıların aşiret, kabile ve dinsel bağlarından sıyrılan bireyler, daha büyük gruplara bağlanma yönünde bir

serbestlik kazanırlar. Zaten modernleşme de insan yaşamının küçük moleküler birimlerini daha büyük birimlere bağlama süreci olarak da tanımlanabilir. Ancak bu süreç geliştikçe atomlar ve moleküller arasındaki yapışkanlık da azalır ve bunlar daha gevşek bağlarla bağlı oldukları bir bütünün parçası haline gelirler(Friedman, 2002: 36). Modern devlet ve diğer toplumsal bütünlere erişimin doğrudan bir nitelik kazandığı modern yatay toplum, hiyerarşik aidiyetin heterojenliğini ortadan kaldırarak tek tipleştirir ve eşitler. Birey ile toplumsal bütünlükler arasındaki eski aracı yapıların gerilemesinden dolayı birey, daha bağımsız hale gelir ve birey olarak özbilinci gelişir (Taylor, 2006: 157).

Modernleşme sürecinde özellikle 18. ve 19. yüzyılda yoğunlaşan sosyo-ekonomik gelişmeler, ulaşım ve iletişim teknolojisindeki ilerlemeler, kültürel yapıda ve insanların zihniyet dünyasındaki esaslı değişiklikler ve bireycilik yönündeki eğilimler, yeni bir ahlak ve hukuk anlayışını da zorluyor. Eşitlik ve özgürlük temelinde gelişen bir insan hakları ve özgürlükleri anlayışı, bireysel tercihlerin kutsandığı, özel yaşamın vurgulandığı yeni bir ahlak anlayışı da şekilleniyor. Aynı zamanda, modern yatay toplum koşullarında gerek yerel gerekse küresel ölçekte paylaşılan değer ve düşüncelerin artması ve yaygınlaşması, evrensel çapta da bir değişime zemin oluşturuyor. Böyle bir ortam içinde, geleneksel yapının sağladığı duygusal yakınlığı ve güvenliği kaybeden bireyler, bir yandan kendi bireyselliklerini ve öznelliklerini kutsayan bir ahlak anlayışının gelişmesine hayat verirken, diğer yandan kendilerini baskılayan ve sınırlandıran hiyerarşik bürokratik yapılara karşı tepki geliştirerek ahlaki ve hukuki açıdan evrensel düzeyde sadece yurttaşlık temelinde değil, “insan” olma ortak noktasından hareketle hak ve özgürlükler anlayışının gelişmesine katkıda bulunuyorlar.

Modernleşme sürecinde, tutkular, coşkular, duygular karşısında “akıl”a ve “akılcılık”a yapılan vurgu da ahlaki ve hukuki bakımdan çok önemli sonuçlara yol açmıştır. Hukuk ve ahlak alanında, adeta tutkular ve duygular dışlanmış; hukuk kurallarının genel, soyut, nesnel özelliklere sahip olmaları gerektiği ileri sürülmüş, ahlak alanında ise neredeyse tüm insanlar ve insanlık için yasa haline gelmesi gereken “ahlaki kodlar” geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bauman, akıllı, “tutkular ehilileştirildiği ya da söndürüldüğü ve artık bizi harekete geçirmede zaman ne yapacağımızı bize söyleyeceğini umduğumuz şey”olarak tanımlar (2005: 220). Akıllılık ve duygu arasında yapılan ayrımı sorunsallaştıran Mestrovic, günümüzün giderek haber yapıcılar tarafından yaratılmış canlı bir haber çağı haline geldiğini, böyle bir yapı içinde kendiliğinden bir duyguya kapılmaya, sahici bir duyguya sahip olmaya yer kalmadığını savunarak “duygu ötecilik”in, duygusal karmaşayı önlemek, duygusal ilişkilerde başıboşluğu engellemek, duygusal hayatın “vahşi” bölgelerini medenileştirmek, toplumsal dünyayı bir makine kadar pürüzsüz işletmek üzere tasarlanmış bir sistem olduğunu belirtir (1999: 278). Böylece, bir yandan duyguların, tutkuların, coşkuların, sezgilerin ve değerlerin içinde yer aldığı “yaşam dünyası” ile diğer yandan akla dayalı olarak gelişen mübadele ilişkilerinin hesaplı dünyası, örgütlü bürokratik hiyerarşik yapılara dayalı “sistem dünyası” birbirinden ayrıştırılmış olunur. Modern toplumdaki insanın giderek örgütlü, hiyerarşik bürokratik yapı(devlet, siyasal partiler, sendikalar, kamu kurumları, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları vb.) tarafından kuşatılıp sınırlandırılması, akıl temelinde geliştirilen hukuki ve ahlaki kodlarla çerçevelenmesi, bireysel ilişkilerin duygu, tutku, sezgi dolu dünyasını engellemektedir. Başka bir deyişle, sistem dünyanın katı kurallara dayalı statik, baskılayıcı

bürokratik dünyası ile insani duygulardan ve tutkularından beslenen yaşam dünyasının dinamikliği ve esnekliği çatışmaktadır. Bu da günümüzde hukuki kodlar temelinde gelişen hukuk anlayışını, resmi, biçimsel, soyut hukuk sistemini sorgulama yönünde bir çabaya yol açmaktadır.

Modern düşüncede; “özgür” ve “sorumlu” bir varlık olarak bireyin kendi kendisini inşasına pek önem verilmemiş, bunun yerine insan davranışlarını açıklamakta “çıkar” ya da “hazzın” akılcı bir şekilde izlenmesi, toplumsal yaşamın devamı bakımından gerekli işlevlerin yerine getirilmesi üzerinde durulduğunu ileri süren Touraine’ye göre günümüzde;

Meşruiyet, iyiyle kötünün tanımları artık, laik olsunlar dinsel olsunlar, kurumlardan gelmiyor. Her yerde ve her biçim altında en çok arzulanan, bireylerin ve grupların kendi içlerinde, kurumların ürettiği her türden yasa ve her türden normun ötesinde tanınma ve saygı görme hakkına sahip olduklarının tanınması. Bu gereklilik, genellikle cemaatçi bir biçim alıyor, ama daha genel bir şekilde de bireyin kendi kendini gördüğü gibi, kendi özgürlüğüne ve sorumluluğuna göre var olma hakkını talep ediyor (2008: 15).

Solomon’a göre, adalet duygusu, içinde birçok duygunun, beklentinin ve talebin kaynadığı bir kazandır. Adalet duygumuz, esasında bir ilkeyle değil, “Bu haksızlık!” diyen bir hisle başlar. Ahlakın duygulardan, aklın tutkularından soyutlanması, sonuçta adaletin duygulardan bağımsız ve yansız olduğuna, iş ve işlemlerinde kişisel duyguların yeri olmadığına karar verilerek tüm duygular ve tutkular, sadece kişiyi ilgilendiren hisler konumuna indirgenmiştir (2004: 245-246).

Modernlik, bürokrasi ve iş dünyası olarak iki büyük kuruma hayat verdi. Bunların her ikisi de duyguların öldürülmesine ya da en azından sınırlandırılmasına dayanır.

Rasyonalite ve rasyonelleştirme araçları, duygunun düşmanları olarak yüceltilirler. Temel ilke gayri şahsiliktir. Egemen zihin “yasamacı” zihindir. Esas olan sıkı bir denetim ve katı kurullar eliyle yönetimdir. Buna göre örgütler, kodlanmış bir kural-mantığı ile idare edilmelidir. Örgütler, etkin işlemek için örgüte bağlılık ve iş arkadaşlarına bağlılık duymayı, ödevini yapmaya hazır olma duygusunu talep ederler. Kişinin, acı çekene yardıma yönlendirebilen veya acıya neden olmaktan kaçınmasını sağlayabilen duygulardan uzak kalmasını, yani “vicdanının sesi”ni duymamasını isterler (Bauman, 2001: 332-335). Böylesi bir anlayışı içselleştirmiş örgüt çalışanları, yargı sürecinde “verilen emirleri yerine getirdim”, “yasaların emrettiği görevleri yaptım”, “üstlerimin talimatlarına uydum” şeklinde savunma yapan Alman Naziler gibi bir tutum ve davranış geliştirmeye başlarlar.

Nitekim, Nazi Almanya’sında Yahudilerin gettolara ve toplama kamplarına naklinden sorumlu Otto Adolf Erchmann, 1960 yılında yakalanmasından sonra İsrail’de gerçekleşen yargılama sürecinde; “yasalara bağlı bir vatandaşın görevleri arasında kabul ettiği şeyleri yaptığını, sadece amirlerinin emirlerine göre hareket ettiğini, yasalar çerçevesinde kalmaya her zaman özen gösterdiğini” söylemiştir. Ayrıca Erchmann’ın anlattıklarında, Führer’in emirlerine olağanüstü bir bağlılık gösterdiği, Führer’in ağzından çıkan her kelimenin “kanun” sayıldığı, bunun dışında Führer’in hiçbir emrinin yazılı olması gerekmediği de anlaşılmaktadır (Arendt, 2009: 154). Böylesi, yaptıklarının “iyi” ya da “kötü” olduğuna bakmaksızın görevlerini yaptıklarını, ahlaki açıdan tarafsız bir konumda kaldıklarını, inanç ve duygularını görevlerine yansıtmadıklarını söyleyeceklerdir. Bunlar için asıl olan, örgüt içinde yapılan işin etkinliği ve verimliliğidir. Böyle bir örgütsel yapı, hiç kuşkusuz çalışanlarını

büyük ölçüde “ötekine karşı sorumluluk” duyan, “öteki için” yaşayan ahlaki öznelere olmaktan çıkararak resmi kurallara ve buyruklara göre hareket eden bir yapının makine benzeri elemanları haline getirecektir.

Örgütün ya da bürokrasinin, insan davranışını, “ideal rasyonellik” koşullarına uydurma gayretinde olduğu ve bu niteliğiyle ahlaki kaygıları, yani “ötekine karşı sorumluluk” duymayı bir kenara bırakmayı gerektirdiğini söyleyen Bauman’a göre;

... Örgütün her üyesinin görevi basit bir seçime indirgenir: Emre itaat etmek ya da etmemek. Bu görev, aynı zamanda bir bütün olarak örgütün gözetlediği bütünsel amacın küçük bir parçasına indirgenir. Öyle ki fail, eyleminin bütün sonuçlarını görmek zorunda değildir. İnsanlar, görmedikleri uğursuz sonuçları alan ve varlıklarından bile haberdar olmadıkları şeyler yapabilirler... En önemlisi, örgüt ahlaki sorumluluk yerine uygun davranışın en üstün kıstası olarak disiplini koyar (“Ben sadece emirleri yerine getirmekteyim”, “yalnızca işimi iyi yapmaya çalıştım” ifadeleri en popüler ve tartışma götürmez özürler olmaktadır). Örgütün üyesi, üstlerinin kurallarına ve emirlerine sıkı bir biçimde uyduğu müddetçe ahlaki kuşkulardan muaf tutulur. Farklı koşullarda düşünülmeceği olan, ahlaki bakımdan kınanması gereken bir eylem, birden bire mümkün ve görece yapılması kolay hale gelir (1998: 146-147).

Elias’a göre de, modern ya da uygar toplumun giderek daha fazla kesin kurallara ve yasalara tabi ya da bağımlı hale gelmesi, insani duyguların dışı vurumunun yavaş yavaş orta çizgiye doğru kayarak ılımlaşması söz konusudur. Merkezîyetçi yapıların belirginleştiği, işbölümü, uzmanlaşma ve işlevsel farklılaşmanın başat hale geldiği modern toplum yapılarında tekil insan, şiddet tekelinin devlet yapılarına geçişi nedeniyle kendi güvenliğini sağlamak ve savunmasını yapmak durumunda kal-

madığından pasifleşir. Kendini sınırlandırma, tutkularını ve duygularını özdenetim yoluyla bastırma yoluna gider. Bu da tekil insanın davranışını ve duygu dışavurumunu bu yönde şekillendirir (2002: 307-312). Zaten Elias, uygarlaşma sürecini, aynı zamanda insanın duygularını, tutkularını ve coşkularını bastırdığı veya bastırmayı öğrendiği bir süreç olarak düşünür. Böyle bir süreçte insanlar, daha fazla bastırılan, daha fazla özdenetim kazanmış varlıklar haline alırlar. Bundan böyle bireysel yaşantılara ve toplumsal yaşama ilişkin birçok şey, başta devlet olmak üzere örgütsel yapılardan beklenir. Toplumsal hayat içinde sergilenen tutum ve davranışların sonuçları da devlete ve bürokrasi gibi örgütlü yapılara atfedilerek ahlaki sorumluluklardan kaçınılır. Çünkü artık ahlaki duyarlılıkların ve sorumlulukların yerine örgütsel yapıların işlevleri, yetki, görev ve sorumlulukları geçmiştir. Böyle bir durum, giderek daha fazla hukuk, daha çok hukuksallaştırma ve örgütsel yapılanma yönünde bir eğilimi güçlendirir. Sonuç olarak denebilir ki, bireysel duyguların, taleplerin, istek ve arzuların hem dıştan bastırıldığı, hem de bizzat birey tarafından giderek artan özdenetim yoluyla kontrol altında tutulduğu modern kültür ortamında “ahlaki duyarlılıkları ve sorumlulukların” gelişmesi bakımından zayıflatıcı veya engelleyici olumsuz bir durumun varlığı söz konusudur.

Modern kültürde, giderek toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsamaya başlayan bütünlük ve genelleşmiş bir hukuk ortaya çıkmaktadır. Modern kültürde yasalara “özerk” veya “otonom” bir gerçeklik muamelesi yapılmakta olduğunu belirten Neocleous’a göre, “Yasal fetişizmin bu kadar yaygın olmasının nedenlerinden birisi de birçok kişinin hukukun adaletin temeli olduğuna dair liberal mite boyun eğmiş olmasıdır. Bu nedenle kanun hakimiyetine dayanan herhangi bir düzen adil olarak sunulmaktadır(2006: 196). Günümüzde gide-

rek daha çok duyar hale geldiğimiz “kanun hakimiyeti”, “kanuni yönetim”, “kanun adamı” deyişlerinin temelinde de bu gelişmelerin yattığını söyleyebiliriz. Modern toplum hayatının yarattığı düzensizlik, emniyetsizlik, güvenlik kaygı ve koşulları, “kanun”a, “hukuk”a yapılan vurguyu öne çıkarmakta ve “kanun”lu, “hukuk”lu deyimlerin yaygınlığını artırmaktadır.

Küresel Kültür, Hukuk ve Ahlak

Günümüzde ahlaki değerlere ve normlara hayat veren, bunları aktaran sosyal ilişki ve etkileşim ortamları, sadece yerel ya da ulusal sınırlar çerçevesine dahil edilemez bir kapsama ulaşmıştır. Siyasal, ekonomik, kültürel, ticari ve askeri açıdan giderek genişleyen ve yoğunlaşan toplumlar ya da kültürler arası iletişim ve etkileşimler, potansiyel olarak tüm insanlığı kuşatacak bir nitelik taşımaktadır. Bu çerçevede giderek dünya çapında gerçekleşmekte olan ilişkiler, alınan kararlar, sergilenen tutum ve davranışlar, başkalarını veya ötekilerini derinden etkileme gücüne ulaşmaktadır. Böyle bir durum, hiç kuşkusuz beraberinde küresel düzeyde hukuk ve ahlak tartışmasını da zorlamaktadır. Örneğin, bugün daha ziyade ulus-devlet sınırları ve egemenliği bağlamında düzenlenen vatandaşlık ilkeleleri, hakları ve görevleri çerçevesinde oluşan hukuk, yaşamın tüm karmaşıklığını, çeşitliliğini, dinamizmini kavramakta ve karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Her şeyden önce, insani ve toplumsal yaşamın günümüzde giderek kazandığı küresel boyut karşısında insan ilişkilerini ve davranışlarını yalnızca hukuki kodlarla çerçeveleme, bunlara hukuki kurallarla yön verme çabaları yetersiz kalmaktadır. Diğer yandan içinde yaşadığımız dönemin koşullarında artan ölçüde karmaşıklaşan, çeşitlenen ve hareketlenen insanlar arası etkileşimleri; kültürler, toplumlar ve ülkeler arası ilişkileri sadece hukuki kurallarla düzenlemek mümkün olamamaktadır.

Nitekim, uluslararası veya uluslararası düzeyde başta Birleşmiş Milletler Örgütü olmak üzere Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, NATO, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu gibi bugün sayıları giderek artan organizasyonlar bünyesinde ve aracılığında gerçekleştirilen hukuki kodlar oluşturma yönündeki çabalar, büyük bir kapsam ve içeriğe ulaşmış bulunmaktadır. Ancak, tüm bunlara rağmen siyasal, ticari, askeri vb. yönlerden ülkeler arasında ortaya çıkan sorunlar, küresel ölçekteki çevre, ekolojik denge, yoksulluk, savaş ve salgın hastalıklar gibi meseleler olanca ağırlıkları ile varlıklarını sürdürmektedirler. Bütün bu gelişmeler, beraberinde küresel ölçekte adalet ve ahlak tartışmalarını da getirmektedir. Çünkü, görünen odur ki, insanlığın temel sorunlarına sadece ulusal ya da yerel düzeye kapanarak, yalnızca hukuki alanda kalınarak herhangi bir çözüm getirilememektedir.

Bugün ulusötesi göçlerden, mültecilerden, sığınmacılardan, çatışmalardan ve savaşlardan kaynaklanan olgular, modern toplum koşullarındaki ahlak-hukuk çelişkisinin küresel boyuttaki önemli alanlarını ve örneklerini oluşturmaktadır. İçinde yaşadığımız şu dönemdeki mevcut hukuki düzenlemeler, halen mevcut “vatandaşlık statüsü”nü aşamazken birçok mesele ahlaki açıdan giderek daha fazla insanın kabülüne mazhar olmaktadır.

Gerek mekan, gerekse zaman bakımından mesafelerin teknolojik, ekonomik ve siyasal bakımdan ortadan kaldırılmasının insanlık durumlarını yükseltecek yerde kutuplaşma eğilimini güçlendirdiğini belirten Bauman şöyle devam eder:

Bazı insanları bölgesel kısıtlamalardan özgürleştirir ve topluluktan kaynaklanan belirli anlamları ülkelerüstü hale getirir; bu arada, öteki insanların kapalı kalma ya devam ettikleri bölgeyi anlamından ve kimlik oluşturma kapasitesinden soyar.

Bazı insanlar için bu, fiziksel engellerden görülmemiş bir özgürlüğe ve iştirilmemiş bir hareket etme ve uzaklarda eyleme yeteneğine işaret eder. Ötekiler için, başka yere hareket etme özgürlüğü konusunda pek az şansa sahip oldukları yerelliği edinmelerinin ve oraya yerleşmelerinin imkansızlığını işaret eder. Artık fazla anlam taşımayan mesafeler ya da her durumda mesafelerle ayrılmayan yerellikler de anlamlarının çoğunu kaybetmişlerdir (2005: 232).

Günümüzde insanlar, bir yandan giderek artan ölçülerde çok uzak mesafede bulunan ötekilerini etkileyebilmekte, diğer yandan onların karar, davranış, fikir ve eylemlerinden etkilenebilmektedirler. Başka deyişle bazı kimselerin ve aktörlerin fikir, karar ve eylemleri çok uzaklarda ve farklı dünyalarda yaşayan insanları etkileyebilen ahlaki sonuçlar doğurmaktadır.

Yerel aktörlerin, kuruluşların ve kurumların anlam ve değer yaratma, sorunları müzakere etme kapasiteleri zayıflamakta, anlam ve değer üretimine hayat veren insani faaliyetlerin mekanı yurt ya da yer ötesi bir nitelik kazanmaktadır. Modern kültürün başat değerleri olan belirlilik, kesinlik ve düzenliliğin yerini küresel ölçekte belirsizlikler, düzensizlikler, kararsızlıklar ve müphemlikler almaktadır. Müphemiyetin, belirsizliğin arttığı günümüz koşullarında toplumsal düzeni sağlamak, toplumsal ilişkileri ve etkileşimleri çerçevelemek bakımından hukuki kural ve yaptırımlar yetersiz kalmaktadır. Aynı şekilde modern hukuk ile birlikte modern devlet yapıları da aşınmaktadır.

Devletin egemenliğinin üç temel boyutu olan iktisadi, askeri ve kültürel boyut, bundan böyle küreselleşme şartlarında parçalanmıştır. Başka deyişle devletler, ekonomilerini düzenleme, savunmalarını gerçekleştirme, kimlik oluşturma kapasitelerini kaybetmektedirler. Küresel finans, ticaret ve bilişim endüstrisindeki gelişme-

ler, giderek parçalı ve zayıf siyasi birimlere yol açmaktadır. Mevcut modern devlet yapıları, yukarıda zikredilen unsurların hareket serbestileri ve amaçlarına ulaşmak yönünde sahip oldukları özgürlükler karşısında yetersiz kalmaktadır (Bauman, 2005: 236). Böyle bir ortamda yerel veya ulusal düzeydeki özgürlük, eşitlik, adalet, kamusal iyilik, kamusal fayda gibi değerler anlamlarını kaybetmektedir.

Küresel kültür şartlarında bireycilik, bireysel, özel hayata odaklanma, küçük grup kimliklerine yönelme, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle, imalat, ticaret, turizm ve spor gibi birçok alanda gerçekleşen işbirliği ve rekabetlerle bir arada bulunmaktadır. Bütün bunlar, gerek hukuk gerekse ahlak alanında önemli sonuçlar yaratmaktadır.

Sonuç

Modern düşünce, düzenliliği, kesinliği, belirginliği, hesap edilebilirliği, öngörülebilirliği vurgulayan bir düşüncedir denebilir. Modern düşüncenin öne çıkardığı bu ve benzeri değerlerin, modern toplum hayatında ve modern kültürde birebir karşılığının olması gerekmez. Modernleşme sürecinde ev ile işyerinin ayrılması, kamusal alan-özel alan yarışmasının belirginleşmesi, iktisat ve siyasetin ayrı bilim dalları olarak şekillenmesi, bilim, felsefe, sanat, hukuk ve ahlak alanlarının birbirinden ayrılması vb. olgular, modern kültürde düzensizliğe, müphemliğe, muğlaklığa, tesadüfiliğe yer kalmadığı anlamına gelmez. Toplumsal yaşamın değişkenliği, dinamizmi, canlılığı ve karmaşıklığı gibi faktörler, modern düşüncenin kesinliğe, belirginliğe, netliğe, düzenliliğe yaptığı vurguyu tartışılır kılar.

Modern toplum koşullarında, pozitif hukukun, pozitif hukuk biliminin, hukukun üstünlüğünün ve bağlayıcılığının yoğun bir şekilde vurgulanmasının, hukukun, arkasında devletin örgütlü gücü bulunan

maddi yaptırım, ağırlıklı olarak soyut, genel, objektif ve yazılı kurallar bütünü olarak değerlendirilmesinin temelinde modern düşüncenin yukarıda zikredilen özelliklerinin bulunduğu söylenebilir.

Belirsizliğin, muğlaklığın, rastlantısallığın kaçınılması gereken değerler olarak görüldüğü modern düşüncede; her şeye kadir, her yerde hazır ve nazır, neredeyse toplumsal yaşamın bütün alanlarına ve ayrıntılarına nüfuz eden modern devlet anlayışının ve bu anlayışla birlikte, insan eliyle yaratılmış, planlanmış ve öngörülmüş yazılı, formel hukuk kurallarına ve mekanizmalarına, örgütlü hukuki yapılara önem ve öncelik veren bir yaklaşımın niçin bu denli kabul gördüğüne şaşmamak gerekir.

Oysa modern kültürde, tıpkı modern öncesi kültürlerde rastlandığı şekilde insan yaşamının bütünüyle kapsadığı bir toplumsal ilişkiler ve etkileşimler ortamından söz edilemez. Modern kültür ortamında belirli bir topluluk veya cemaatin, kendi mensuplarının tümünün yaşamını ve ilişkilerini belirleme kapasitesinde olduğundan bahsetmek güçtür. Böyle bir kültürde birey, iletişim, ilişki ve etkileşimlerini belirleyen, kuşatıp sarmalayan referans çerçevelerinden, ilişki ve davranışlarına kılavuzluk yapacak nispeten kalıcı değer ve normlardan yoksun kalmaya başlar. Böyle bir ortamda, yaygın sosyalleşmeyle kazanılan ve diğer sosyal düzen kuralları olarak da adlandırılan din, ahlak gibi alanlardaki değer ve normların, gelenek ve göreneklerin bırakmakta olduğu boşluğu doldurmak üzere insan eliyle yaratılan, “yasa koyucu” otoriteler olarak adlandırılan makamlarca vazedilen hukuki kurallar, formel resmi uyumsuzluk çözme mekanizmaları ve müesseseleri modern toplum hayatındaki yerini alır.

Statü ve rollerin hukuk yoluyla ayrıntılı olarak belirlendiği, görev ve sorumlulukların şekillendirildiği, kesinlik, yazılılık, istikrar, düzenlilik, gayri şahsilik gibi de-

ğerlerin vurgulandığı, bürokratik hiyerarşik örgütlenmenin kutsandığı modern kültür ortamında; doğal olarak duyguya karşı akıl, şahsi olana karşı gayri şahsilik, tutku ve sezgiye karşı rasyonel olan, hukuki olarak nitelenen önem ve önceliğe sahip olacaktır.

Böylesi bir kültürel ortamda; ahlaki değerler ve normlar nasıl ve ne kadar üretilebilir, adalet duygusu ne denli gelişebilir sorusunu sormak ve bu sorulara cevap aramak büyük bir öneme haiz olacaktır.

Biliyoruz ki, “ötekine karşı” veya “öteki için” sorumluluk temelinde gelişebilen ahlaki duygu, değer ve normlar, modern düşüncenin ve modern kültürün öne çıkardığı ilkeler ve esaslar bağlamında yeterince oluşma imkanı bulamayacaktır. Çünkü ahlaki ilkeler, insani ilişkilerin kısıtlandığı, formel bürokratik prosedürlere bağımlı kılındığı, gayri şahsiliğin ön plana çıkarıldığı bir ortamda gelişemez. Ahlaki değer ve norm yaratımının sınırlandırıldığı modern toplum hayatında, sürekli iletişim ve etkileşim halinde olan insan ilişkilerine ve davranışlarına sadece soyut, standart, yazılı, formel hukuk kuralları ve mekanizmalarıyla yön verilemez. Çünkü gerek insan yaşamı gerekse toplumsal yaşam, büyük ölçüde kararlı, dinamik, karmaşık bir yapı arz eder. Böyle bir yapı içinde sadece akla değil, aynı zamanda tutkulara, sezgilere, duygulara ve coşkulara, inançlara da yer vardır. Böylesi zengin ve karmaşık yanları bünyesinde barındıran bireysel yaşamın ve toplumsal hayatın, yalnızca modern düşüncenin vurguladığı akıl yoluyla, insan eliyle ve muhakemesiyle yaratılan hukuki kural ve müesseselerle kapsanması ve çerçevelenmesi mümkün olamaz. Bir kez daha vurgulamak gerekir ki, insan ilişki ve davranışları, sadece akıl, bilgi ve bilme temelinde gerçekleşen durumlar değil; aynı zamanda duygu, düşünce, değer, sezgi, alışkanlık ve güdü gibi unsurlar bağlamında gerçekleşebilen ilişki ve davranışlardır. Ayrıca insan

ilişkilerine ve davranışlarına yön verebilen akıl, duygu, sezgi ve güdü gibi etkenler arasında kesin bir ayırım da yapmak mümkün değildir.

Modern hukukun, soyut, genel ve objektif olduğu vurgulanan kurallarıyla, akılcı temelde gerekli organlar eliyle yaratılan standart prosedür ve mekanizmalarıyla bireysel ve toplumsal yaşamın çeşitliliğini, çoğulluğunu ve farklılığını kavrayabilmesi düşünülemez. Ayrıca sürekli olarak standartlaşmaya, düzenliliğe, öngörülebilirliğe, kesinliğe verilen önem, tekdüzeleşmeyi veya tek tipleşirmeyi teşvik eder. Böyle bir kültürde bireyler, her şeyi veya bir çok şeyi modern hukuktan ve modern devletin bürokratik organizasyonlarından bekleme eğilimi geliştirirler. Birey, kendi ahlaki sorumluluğunu, kusurlarını ve eksikliklerini, modern devlet kurumlarına ve modern hukuk kurallarına ve mekanizmalarına atfetme yoluna gidebilir. Böyle bir tutumun, ahlaki duyarlılıkların ve sorumlulukların gelişip serpilmesini engelleyici ya da zayıflatıcı bir sonuç yaratabileceğini görmek zor almaya gerek.

Günümüzde hukuk, modernleşme sürecinde şekillenen yapısıyla, dışarıda ya da kenarda kalanı, dışlanmış olanı veya marjinal olanı kapsamakta zorlanıyor. Çoğulluğun, farklılığın ve çeşitliliğin önemsenen değerler haline geldiği bir kültürel ortamda modern hukuk anlayışı yetersiz kalmaktadır.

Belki de bundan böyle, bütün insan ilişkisi ve davranışlarına çerçeve oluşturabilecek hukuki ve etik kodlar oluşturma arayışından vazgeçmemiz; bireysel ve toplumsal yaşamın, zamandan ve toplumsal bağlamından koparılmış tarih dışı kodlarla düzenlenemeyeceğini kabul etmemiz gerekiyor. Bu kabul çerçevesinde; günümüzün modern toplum koşullarında, hukuk ve hukuki mekanizma ve organizasyonları, her türlü derde derman olarak görmek yerine, içinde siyasetin, iktisadın, kültürün, insan

ilişkisi ve etkileşimlerinin bütün canlılığı, çoğulluğu, çeşitliliği ve farklılığı bağlamında yaşadığı bir toplumsal ortamın oluşumuna katkıda bulunabilecek temel faktörlerden biri olarak görmek uygun olacaktır denebilir.

KAYNAKÇA

- Arendt, Hannah (2000), İnsanlık Durumu, Çev., Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, Hannah (2009), Kötülüğün Sıradanlığı, Çev., Özge Çelik, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman Zygmunt (2000), Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları, Çev., İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (1997), Modernite ve Holacoust, Çev., Süha Sethabiboğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Zygmunt (1998), Postmodern Etik, Çev., Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (1998), Sosyolojik Düşünmek, Çev., Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (1999), Küreselleşme, Çev., Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2000), Siyaset Arayışı, Çev., Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2001), Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri, Çev., İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2003), Modernlik ve Müphemlik, Çev., İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2005), Bireyselleşmiş Toplum, Çev., Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Benhabib, Şeyla (2006), Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar, Çev., Berna Akkıyal, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elias, Norbert, Uygarlık Süreci Cilt 2, Çev., Erol Özbek, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Friedman, Lawrence M. (2002), Yatay Toplum, Çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fromm, Erich (1995), Özgürlükten Kaçış, Çev., Şemsa Yeğin, İstanbul: Payel Yayınları.
- Gorz, Andre (2001), Yaşadığımız Sefalet, Çev., Nilgün Tural, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Heller, Agnes (2006), Bir Ahlak Kuramı, Çev., A. Yılmaz-K. Tütüncü-E. Demirel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MacIntyre, Alasdair (2001), Erdem Peşinde: Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma, Çev., Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Markus, Gyorgy (1999), “Kültür Toplumu: Modernliğin Kuruluşu”, G. Robinson ve J. Rundell (der.), Tahayyül Gücünü Yeniden Düşünmek, Çev., Ertuğrul Başer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 29-50.
- Mestrovic, Stjepan (1999), Duyguötesi Toplum, Çev., Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Neocleous, Mark (2006), Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi, Çev., Mehmet Belmen, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Özlem, Doğan (2010), Etik-Ahlak Felsefesi, İstanbul: Say Yayınları.
- Simmel, Georg (2004), Modern Kültürde Çatışma, Çev., T. Bora – H. Kalaycı – E. Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Simmel, Georg (2009), Bireysellik ve Kültür, Çev., Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Solomon, Robert C. (2004), Adalet Tutkusunu, Çev., Ertuğrul Altınay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Taylor, Charles (1995), Modernliğin Sıkıntıları, Çev., Uğur Canbilen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Touraine, Alain (2008), Başka Türü Düşünmek, Çev., Mehmet Morali, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Zijderfeld, Anton C. Sahnelik Toplum, Çev., Kadir Canatan, İstanbul: Pinar Yayınları.